

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ ЗА ВИДИН И РЕГИОНА

**ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ
ЗА ВИДИН И РЕГИОНА
том III**

Съставителство и научна редакция
Пламен Митев, Ваня Рачева

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

СОФИЯ • 2018

Тази книга се издава по проект на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ – Университетски комплекс по хуманитаристика „Алма Матер“ и с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

На корицата: Фрагмент от портата на Стамбол капия: фото Ваня Рачева

Преден форзац: Снимка на селяни пред паметника на падналите в Сръбско-българската война 1885 г.: ДА – Видин, ф. 1217 (Лачев, Митко Илиев), оп. 2, а.е. 14

Заден форзац: Фрагмент от Original-Karte von Donau-Bulgarien und dem Balkan... 1870 – 1874, von F. Kanitz: Лаков, Л. Феликс Каниц и неговата Оригинална карта на Дунавска България и Балканът. София, 1981

- © 2018 Пламен Митев, Ваня Рачева – съставителство, научна редакция, предговор
- © 2018 Божена Серафимова – художник на корицата
- © 2018 Антоанета Кирилова, Валери Колев, Валя Димитрова, Вера Бонева, Владимир Јовановић, Гергана Георгиева, Димитър Григоров, Евелина Ръждавичка-Кислинг, Иван Русев, Катя Станева, Константин Голев, Любомир Огнянов, Мариан Гяурски, Мария Литина, Мария Новакова, М. Safa Saraçoğlu, Милена Методиева, Михаил Груев, Момир Самарцић, Надя Данова, Надя Манолова-Николова, Невен Илиев, Недка Капралова, Пламен Митев, Румяна Първанова, Светлана Кръстева, Тодорка Дончева, Христина Кирилова, Цветомира Антонова
- © 2018 Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

ISBN 978-954-07-3647-1

СЪДЪРЖАНИЕ

Авторите в двутомника.....	xiii
Предговор	
<i>Пламен Митев, Ваня Рачева</i>	xvii
Видинските сборници на Софроний Врачански. Към въпроса за културните средища, литературните наследства и проекти на Българското възраждане	
<i>Катя Станева</i>	1
Видин и Сърбија почетком XIX века	
<i>Владимир Јовановић</i>	19
Дионисиос Фотинос (1777 – 1821) – един неизползван гръцки източник за Осман Пазвантоглу	
<i>Надя Данова</i>	37
Щрихи от портрета на влашкия болярин разбойник Янку Жиану (1787 – 1842)	
<i>Димитър Григоров</i>	45
Професионален профил на видинското население в средата на XIX век според теметгуат дефтерите	
<i>Гергана Георгиева</i>	55
Търговският обмен на Видинския еялет през втората половина на 40те и 50те години на XIX век	
<i>Евелина Ръждавичка-Кислинг</i>	85
Търговската модерност във Видин през Възраждането – прояви, институции, структури	
<i>Иван Русев</i>	109
Видин и обитателите му през погледа на Кошутовата емиграция	
<i>Невен Илиев</i>	121
Испанско сведение за българското въстание от 1850 г.	
<i>Надя Манолова-Николова</i>	135
Книжовното спомоществователство във Видинския край (1806 – 1856 г.)	
<i>Недка Капролова</i>	143

За какво разказват старите тефтери на видинските училища от 70те години на XIX в.	
Пламен Митев	159
Българското просветно дело през Възраждането. Град Лом и неговите училища през 40те – 70те години на XIX век	
Антоанета Кирилова	177
Българското църковнонационално движение във Видинска епархия (1856 – 1870)	
Вера Бонева	209
Екзарх Антим I в гръцките извори от епохата	
Мария Литина	223
Из книгата за изходяща кореспонденция на читалище „Цвят“ – Видин (1870 – 1873 г.)	
Светлана Кръстева	233
Из кореспонденцията на Българската община и Епархийския съвет във Видин (1872 – 1878 г.)	
Мария Новакова	313
Vidin in Print: The Evolution of the Textual Representations of Ottoman Administrative Complex (1868 – 1877)	
M. Safa Saraçoğlu	389
Видин и мюсюлманското реформаторско движение в България, 1895 – 1908	
Милена Методиева	413
О територијалним претензијама српске владе према видинском крају 1878 – 1879. и пограничном спору на старој граници	
Момир Самарџић	427
Териториално-административна уредба на Видинскиа край от Освобождението до Втората световна война	
Валери Колев	447
Живот и дейност на македонските българи във Видинскиа край през периода 1919 – 1944 г.	
Христина Кирилова	467
Ролята на митрополит Неофит за развитието на благотворителната и религиозно-просветната дейност във Видинска епархия в периода между двете световни войни (1919 – 1939 г.)	
Цветомира Антонова	479
Братя Харитови и земеделското стопанство „Минкова махала“ (1901 – 1944 г.) до гара Бойчиновци	
Румяна Първанова	515
За миналото на видинската порцеланова фабрика (средата на 20те – средата на 90те години на XX век)	
Валя Димитрова	529

Кривото огледало на Ньой: историите на двама влашки ветерани от българската армия през Втората световна война, живеещи от двете страни на Ньойската граница <i>Константин Голев, Мариан Гяурски</i>	545
Северозападната българска граница през 40те и 50те години на XX век <i>Михаил Груев</i>	567
Документи за проверката на ръководните кадри и прочистването на Ломската околийска организация на БКП (1949 – 1952 г.) <i>Любомир Огнянов</i>	593
Към историята на Регионална библиотека „Михалаки Георгиев“ <i>Тодорка Дончева</i>	607

ЗА КАКВО РАЗКАЗВАТ СТАРИТЕ ТЕФТЕРИ НА ВИДИНСКИТЕ УЧИЛИЩА ОТ 70ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.

Пламен Митев

Съвременната българска историопис разполага с добри изследвания и с ценни документални свидетелства за просветното движение във Видин през втората и третата четвърт на XIX в.¹ Затова в настоящия текст няма да се проследяват нито основните етапи и тенденции в развитието на учебното дело в града, нито пък ще се коментират конкретни събития и личности, свързани с духовната пробуда на местното население. Преди години, работейки с богатата колекция от възрожденски кондики на Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив (НБКМ – БИА), вниманието ми беше привлечено от няколко добре запазени и грижливо изписани тефтера, отнасящи се до видинските училища². Част от съдържащите се в тях данни са използвани от автори като Димитър Цухлев, Йордан п. Георгиев, Цветана Филипова, но по страниците на споменатите тефтери има и много неоползотворена информация, която позволява да се очертаят допълнителни щрихи към познатата ни вече картина за състоянието на училищата във Видин преди Освобождението.

За да бъде коректен към сведенията, с които разполагаме днес, съзнателно ще огранича наблюденията си само до три последователни учебни години – 1870 / 1871, 1871 / 1872 и 1872 / 1873 г. Така, разглежданият времеви отрязък остава твърде малък, но за компенсация пък разказът ще бъде по-автентичен, още повече че през

---

1 **Цухлев**, Д. История на града Видин и неговата област (Видинско, Кулско, Белоградчишко, Ломско, Оряховско, Врачанско, Фердинандско, Берковско и Крайна). София, 1932, 435–437; **Филипова**, Цв. За учебното дело във Видинския край през XIX век. – Изв. на музеите в Северозападна България (ИМСЗБ), 1977, т. 1, 105–117; **Попгеоргиев**, Й. Материали по учебното дело в града Видин през 1870 – 1872 г. – Училищен преглед (УПр), 1907, № 2, 156–173; **Попгеоргиев**, Й. Материали по учебното дело в града Видин през 1873 – 1876 г. – УПр, 1908, № 9, 834–871; **Лачев**, М. Училищен тефтер от Видин (1848 – 1854 г.). – Изв. на Държавните архиви, 1989, кн. 58, 231–247; Тефтер на делата. Протоколна книга на Видинската църковно-народна община 1870 – 1880. Състав. М. **Лачев** и М. **Новакова**. Видин: ДА – Видин, 2010 и др.

2 НБКМ – БИА, II А 7669 – Тефтер на Видинското училище от 29 декември 1869 г. до 1 юли 1873 г., 112 л.; II А 7670 – Тефтер за разноските на Видинското училище от 10 декември 1869 г. до 10 юли 1875 г., 71 л.; II А 7673 – Тефтер на Видинските училища за учебната 1870 / 1871 г., 24 л.

тези години движението за новобългарска просвета във възрожденския Видин бележи своя апогей. Подобна констатация се основава не само на чисто количествените характеристики за развоя на светското образование в града. Дали защото успешно приключилата българо-гръцка църковна разпра и изборът на видинския митрополит Антим за първи български екзарх са повдигнали самочувствието на местните първенци и допълнително са вдъхновили тяхното любородие, дали защото белезите на модерността в ежедневието на видинчани се множали и ставали все по-видими и по-видими, но тъкмо в началото на 70-те години на XIX в. училищното настоятелство се активизирало, а видинската общественост започнала по-отблизо да се ангажира с проблемите на просветното дело. Да не забравяме и народополезните инициативи на учреденото през 1870 г. читалище „Цвят“, както и на създаденото през 1872 г. Ученическо дружество „Надежда“³. Показателно в същата посока е, че от общо 63 книги, за които видинчани стават спомоществатели до Освобождението, 24 от изданията (т.е. над една трета – 38,095%) са осъществени в периода 1870 – 1873 г., като тиражът на тези 24 книги съставлява 31,47% от всичките 2523 предплатени екземпляра⁴.

Видинските училища

В началото на учебната 1870 / 1871 г. българите във Видин разполагали с четири светски училища: две взаимни, едно класно и едно девическо. По инициатива на Сава Илиев в началото на 1871 г. било организирано и неделно училище, в което позакъснели с учението си чираци и калфи могли да наваксат с усвояването на елементарни знания за четене, писане и смятане⁵. Класното училище функционирало с три самостоятелни класа, към които през учебната 1873 / 1874 г. бил сформиран още един – четвърти клас. Девическото училище имало през 1870 / 1871 учебна година три отделения, към които през следващите две години последователно били открити съответно I и II клас. Едното взаимно училище имало четири отделения, като през учебната 1870 / 1871 г. към него било обособено и „приготовително“ отделение, което след годишните изпити обаче било прехвърлено към класното училище. В другото, т.нар. „Газибаирско“ взаимно училище, първоначално съществували само две отделения, но през 1871 / 1872 г. било разкрито и трето отделение⁶. С повече популярност сред видинчани се ползвало първото взаимно училище. Разположено в църковния двор, то се възприемало като „градското“, „главното“ школо, за разлика от „Газибаирското“, считано за „махленско“ и приемащо по-малък брой деца, поради което в задълженията на класните учители изрично се вменияло да го посещават редовно и да го подпомагат.

Когато се проследяват общите тенденции в развитието на училищната мрежа във Видин през 70-те години на XIX в., не трябва да се пропуска и състоянието

3 Филипова, Цв. Видинското читалище „Цвят“ (1870 – 1878). – ИМСЗБ, 1980, т. 4, 155–171.

4 Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания. 1806 – 1878. Т. I. Състав. М. Стоянов. София: Наука и изкуство, 1957.

5 Дописка на Сава Илиев за състоянието на градските училища. – Турция, г. VII, 26 март 1871, № 6.

6 НБКМ – БИА, II А 7670, II А 7673. Вж. също Филипова, Цв. За учебното дело..., с. 109.

на просветното дело сред местното нехристиянско население. Често, по един откопшен, типично нашенски историографски стереотип, търсим проявите на модерността през епохата на Възраждането единствено и само в живота на българите, приемайки à priori, че духовната пробуда и духовната обнова не намират проявление сред другите етнорелигиозни общности. Нещо повече. В научната и учебникарската книжнина трайно се е наложила представата за консерватизма и религиозния характер на османските училища, за яловия, непоследователен и полуvinчат характер на танзиматските реформи в образователната сфера, за нежеланието и неспособността на Високата порта да осъществява смислена политика в просветната област. Данните, извлечени от салнаметата за Дунавския вилает, показват по недвусмислен начин, че подобни предпоставени тези са необосновани и неверни, тъй като през 70-те години на XIX в. в града са функционирали освен четирите български и едно еврейско училище, две медресета (мюсюлмански богословски училища), едно рюшдие (мюсюлманско училище, съответстващо на прогимназиите) и 12 мектеби (основни училища) или общо 16 небългарски училища с над хиляда ученика – показатели, по които Видин се оказва сред селищата с най-развита училищна мрежа за мюсюлманите в целия вилает⁷. Тези свидетелства се подкрепят и от Феликс Каниц, който отбелязва, че преди Освобождението само във Вароша на Видин е имало „8 мюсюлмански училища с 12 учители“, от които след войната останали едва „3 училища с около 600 ученика“⁸.

Любопитно е да се отбележи, че в много отношения откритото през 1858 г. видинско рюшдие не отстъпвало на българските класни училища. Обучението в него продължавало четири години, светският елемент бил добре застъпен, а в програмата се наблягало на усвояването на езиците (турски, арабски, персийски), на краснописа и стилистиката, на математиката (аритметика, геометрия, чертане), на историята (обща и османска), на географията, на религиозното възпитание⁹. Разбира се, за обективната оценка на небългарските училища във Видин са необходими много по-задълбочени сравнителни анализи, но в случая е по-важно да се подчертае, че общите тенденции в развитието на града през 60-те и 70-те години на XIX в. са благоприятствали подема на училищното дело и са стимулирали реформирането на вече съществуващите местни училища, независимо дали те са били християнски, мюсюлмански или еврейски. Подобен извод се подкрепя и от съпоставянето на учебните програми на видинските български училища с тези на сродни училища от други селища. Сравнението на изучаваните в отделните класове предмети показва например, че видинските младежи са учили почти същото каквото техните връстници в Болград или Пловдив.

7 НБКМ – Ориенталски отдел, О I 4, Салнаме на Дунавския вилает за 1289 / 1871 г. (прев. Маргарита Добрева)

8 Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът. Историко-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879 г. Второ преработено издание. [Т. 1]. София: Борина, [1995], с. 78.

9 Темата за училищните реформи в Османската империя след Кримската война е много добре осветлена в дисертационния труд на Маргарита Добрева: „Османски общообразователни институции в Дунавския вилает“. Институт по балканистика при БАН. София, 2008, ръкопис.

Таблица 1. Учебни програми за първите три класа на училищата във Видин, Болград и Пловдив

Училище	Видинско класно училище*	Болградско у-ще (по програмата на д-р Васил Берон)**	Пловдивско протестантантско у-ще (по програмата на Джеймс Кларк)***
I клас	1. Закон божий 2. Български език 3. Математика 4. География 5. Чистописание 6. Народна история 7. Френски език	1. Закон божий 2. Български език 3. Математика 4. География 5. Чистописание 6. Румънски език	1. Светото писание 2. Граматика 3. Математика / алгебра 4. Съврем. история 5. Практически лекции (как да мислим и учим, как да си разпределяме времето и т.н.)
II клас	1. Закон божий 2. Български език 3. Математика 4. География 5. Народна история 6. Естеств. история 7. Френски език 8. Турски език	1. Закон божий 2. Български език 3. Математика 4. География 5. Чистописание 6. Рисуване 7. Немски език 8. Румънски език	1. Светото писание 2. Пеене 3. Математика / геометрия 4. Философия 5. Химия 6. Естествена история 7. Физиология
III клас	1. Закон божий 2. Български език 3. Математика 4. География 5. Естеств. история 6. Народна история 7. Всеобща история 8. Физика 9. Френски език 10. Турски език	1. Закон божий 2. Български език 3. Математика 4. География 5. Естеств. история 6. Чистописание 7. Рисуване 8. Немски език 9. Френски език 10. Румънски език 11. Латински език	1. Светото писание 2. Астрономия 3. Философия 4. Геология 5. Естеств. история 6. Съврем. история 7. Църк. история 8. Логика 9. Риторика

* НБКМ – БИА, П А 7673, Училищен тефтер за 1870 / 1871 г., л. 21–28.

** Дякович, Б. 550-годишнина на една забравена българска гимназия. – УПр, 1908, кн. 10, с. 960. Програмата на д-р Васил Берон се използвала в периода 1865 – 1877 г.

*** Ангелова, П. Преподобният д-р Джеймс Ф. Кларк в Пловдив. – В: Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. д-р Диана Иванова. Пловдив: Контекст, 2011, с. 262.

Една от важните предпоставки за подема на просветното дело във Видин през 70-те години на XIX в. била силната подкрепа, която получавали местните български училища от Църковно-народната община. Неслучайно в устава на общината изрично е отбелязано, че тя ще осигурява освен заплатите на учителите и „поддържанието, поправянието и топлението на училищата“¹⁰. Чл. 6 от същия устав вмениявал на общината да „избира и определя училищно настоятелство, както в града, така и по селата, които да имат да се грижат и промишляват за градските и селските училища, съгласно с особено наредения училищни устав“¹¹. Съпричастността на общинското ръководство към училищните проблеми проличава и от категоричното одобрение, с което то отговаря на отправеното през 1873 г. искане от читалищното и училищното настоятелство „да се занаят по-добре наредят основните училища мъжки, та ще трябва да [се] иска[т] по-способни учи-

10 Тефтер на делата..., с. 64.

11 Пак там, с. 61.

тели, на които и платата ще се възвеси, а така също и една по-главна учителка за женското училище¹².

Наличните документи ни убеждават, че видинските общинари действително полагали последователни грижи за финансовото обезпечаване на градските училища. На заседанието си от 13 ноември 1870 г. те решили събираната владичина и част от приходите от кръщелните тескерета (по два гроша от всяко кръщелно) „да се внасят в общата църковна каса за поддържането на училищата“¹³. Така постепенно, училищните разходи започнали да съставляват най-голямото перо в бюджета на видинската църковно-народна община. Освен за заплати на учителите, пари се предоставяли за ремонтни дейности, за закупуване на учебни пособия и материали (тебешир, хартия и др.), за осигуряване на награди (книги) за учителите и за най-добрите ученици, за организиране на общоградски училищни празненства и други подобни дейности.

За разлика от днешните ни общински управници, които все не успяват да намерят средства за поддръжка на школските сгради, видинските първенци отделяли например внимание на градските училища всяко лято. Така през август и септември 1872 г. били изплатени 1894 гр. за „поправка“ на училищата¹⁴. Година по-късно на учителя Цано Ванков било възложено да наеме дюлгери за взаимното и за девическото училище „да поправят сачаците да не тече от дъжд, а в същото време са задължи да услови и жени да измият и варосат всичките училища“¹⁵. В навечерието на 11 май 1873 г. пък, за да се включи цялото гражданство в училищните тържества, общината решила „да се пише до еснафите да не отворят дукяните на Св. Кирил и Методий и да додат на повечерий и утрина на службата училищна; така и всякой гражданин, ако иска да доде на Народната градина“¹⁶.

Таблица 2. Разходи за видинските училища за периода 1870 – 1877 г.¹⁷

Учебна година	1870 / 1871	1871 / 1872	1872 / 1873	1873 / 1874	1874 / 1875	1875 / 1876	1876 / 1877
Училищни разходи (гроша)	24 002	34 378	31 882	38 626	55 022	41 040	23 683
% от общинските приходи	41,76%	72,66%	56,51%	96,56%	79,53%	65,20%	41,06%

Важна роля в ръководството на видинските училища играло и Училищното настоятелство. Първоначално то функционирано под името „Училищна комисия“, състояща се от девет до 14 по-известни и влиятелни представители на местните еснафи и първенци. Комисията не разполагала със свой устав, поради което нямало ясно установени правила за нейните правомощия и задължения, но това не пречело на членовете ѝ да помагат за укрепването и развитието на новобългарската просвета в града. Много точна характеристика за дейността на Училищната комисия откриваме в обширна дописка на в. „Право“ от 19 октомври 1870 г.: „Чле-

12 Пак там, 74–75.

13 Пак там, с. 20.

14 Пак там, 49–50.

15 **Попгеоргиев, Й.** Материали по учебното дело във Видин през 1873 – 1876 г..., с. 843.

16 Тефтер на делата..., с. 64.

17 Данните са цитирани по **Цухлев, Д.** История на града Видин..., с. 435.

новете на тази комисия, откъм наука и да са босички, но за то са пак хора искрени, деятелни и твърде постоянни в предприетата си работа. За всяка работа те се съветват с учителите, после я мерят със своя аршин, и като видят чи им изнася, турят я в дело. Сичките членове на комисията съставляват, тъй да кажа, едно братство: те са равни по между си, отдават си приличната почет в заседанията; в разсъжденията си са умерени и ако в случай дойдат до крайно раздражение, то оставят разискуемия предмет за друго заседание¹⁸.

Разбира се, членовете на Училищната комисия се сблъскали в ежедневната си работа с различни предизвикателства. Те самите не били безгрешни, а и не всичко, което правели, се възприемало от техните съграждани еднозначно и положително. Така през 1870 г. само за няколко месеца се сменил почти половината от нейния състав, което подтикнало даскал Георги Драгошинов да изготви подробен анализ за общото състояние на училищата с конкретни препоръки за подобряване на дейността на Училищната комисия. Малко по-късно и членовете на новоучреденото видинско читалище „Цвят“ иницирали подробното регламентиране на статута на училищните настоятели, както и на начина на тяхното избиране. В специално писмо до ръководството на Видинската църковно-народна община от 18 юни 1872 г. читалищните дейци защитили тезата, че за да се преодолее „сегашното жалостно положение, в което се намерват градските ни училища“, трябва „да се избере законно едно училищно настоятелство, което, за да може и свободно да извършва длъжностите си, нужно е, според нашето мнение, при избирането му да се постъпи така: Общината наедно с читалището, т.е. с неколцина от читалищните членове, да пристъпи до избирането на това настоятелство (за която цел ний от страната си ви днес представяме г-да В[анко] Нешов, х. Ц[ано] Тодоров, Никола Мариновича и Петра Микова). С това избиране ще се даде на настоятелството един устав, подтвърден от общината и от читалището, в него ще бъдат предписани длъжностите му и с неговата сила ще управлява то само училищата, без да има някой отвън намеса в тях“¹⁹.

Общинското ръководство приело представените му мотиви и членовете на Училищното настоятелство в състав от девет души започнали занаяд да се одобряват след направени номинации от страна на читалището. Изборът се осъществявал ежегодно, обикновено в началото на юни, непосредствено преди провеждането на годишните изпити²⁰. Така, от лятото на 1872 г. в управлението на училищните дела във Видин се наложила нова схема, при която общината, читалището и училищното настоятелство обединявали усилията си и взаимно си разпределяли задълженията и отговорностите за поддържането на съществуващите вече светски училища. Междувременно, Настоятелството възложило на по-опитните учители да изработят „училищни устави“ и „наказателни законници“ за мъжките и за девическите училища, които, след като били одобрени, станали задъл-

18 Право, г. V, 19 октомври 1870, № 34.

19 Писмото е публикувано в настоящия сборник от Светлана Кръстева – вж. **Кръстева**, Св. Из книгата за изходяща кореспонденция на читалище „Цвят“ – Видин (1870 – 1873), док. 88; **Филипова**, Цв. Видинското читалище..., с. 163.

20 Тефтер на делата..., 69–70.

жителни. През 1874 г., с активното участие на Видинската митрополия, в града се провел и учителски събор, който допринесъл за още по-добрата уредба на училищната мрежа в града. Че усилията на общината, училищното и читалищното настоятелства във Видин в подкрепа на просветното дело не са били инцидентна проява или нечия случайна приумица, а осъзната и последователна любовородна дейност, е видно и от една дописка в сп. „Ступан“ от 1874 г., в която изрично се отбелязва: „сички в пълно съгласие са грижат и стараят както за доброто уреждане на обществените работи в града, тъй и за селата“²¹.

Учениците

Запазените тефтери на видинските училища от началото на 70-те години на XIX в. предоставят обилна информация не само за организацията и управлението на школските дела непосредствено преди Освобождението, но и за самите ученици.

Таблица 3. Учениците във Видинските училища през учебните 1870 / 1871, 1871 / 1872 и 1872 / 1873 г.

	1870 / 1871 г.*	1871 / 1872 г.**	1872 / 1873 г.***
Класическо у-ще (класно у-ще)	I клас – 28 II клас – 27 III клас – 8 Общо: 63 ученици	Приготовителен клас – 39 I клас – 26 II клас – 19 Общо: 84 ученици	Приготовителен клас – 26 I клас – 17 II клас – 7 Общо: 50 ученици
Взаимно у-ще	Първоначални – 75 I отделение – 40 II отделение – 30 III отделение – 22 IV отделение – 31 Общо: 198 ученици	I отделение – 76 II отделение – 16 III отделение – 21 IV отделение – 22 Общо: 135 ученици	I отделение – 54 II отделение – 54 III отделение – 34 IV отделение – Общо: 142 ученици
Газибаирско у-ще	I отделение – 50 II отделение – 15 Общо: 65 ученици	I отделение – 39 II отделение – 12 III отделение – 6 Общо: 57 ученици	I отделение – 27 II отделение – 8 III отделение – 5 Общо: 40 ученици
Девическо у-ще	I отделение – 38 II отделение – 9 III отделение – 9 Общо: 56 ученички	I отделение – 42 II отделение – 5 III отделение – 10 I клас – 9 Общо: 66 ученички	I отделение – 34 II отделение – 12 III отделение – I клас – 9 II клас – 6 Общо: 61 ученички
Общо	382 ученици	342 ученици	293 ученици

* НКМ – БИА, II А 7673, Училищен тефтер за 1870 / 1871 г., л. 32.

** Пак там, II А 7674, Училищен тефтер за 1871 / 1872 г., л. 21–22.

*** Пак там, II А 7676, Училищен тефтер за 1872 / 1873 г., л. 21.

Ако се опитаме да разбулим какво се крие зад общата статистика на учениците, ще открием прелюбопитни сведения за реалния учебен процес във видинските училища, за успеваемостта на учениците, за тяхната дисциплина, за интереса им към отделните предмети.

Таблица 4. Среден успех на учениците от II отделение на Газибаирското взаимно училище през уч. 1870 / 1871 г.²²

(използваната от видинските учители скала за оценяване е била от „0“ до „5“)

	(5,00) брой ученици	(4,00) брой ученици	(3,00) брой ученици	(2,00) брой ученици	(1,00) брой ученици	(0,00) брой ученици	Среден успех
Прочит	–	4	3	6	1	2	2,53
Аритметика	–	5	2	3	3	2	2,33
Диктуване	–	2	5	4	2	1	2,2
Краснопис	–	2	3	4	4	2	1,93

От обобщената таблица е видно, че по нито един от четирите предмета, нито един от 15-те ученици във II отделение на Газибаирското училище не е получил на годишните изпити отлична оценка (5), като средният успех на цялото отделение е бил много нисък – само 2, 25. Най-добре се представили Игнат Първанов (среден успех за годината 4,00), Георгий Атанасов (среден успех 3,50), Денко Петров (среден успех 3,25) и Флоро Станов (среден успех 3,25). Седем ученици получили за поведението си оценка „добро“, трима – „непокорно“, двама – „умеренно“ и по един „развратно“ и „лошо“. Сред „непокорните“ се нареждал дори и първенецът на випуска Игнат Първанов, а Флоро Станов имал „развратно“ поведение.

Още по-тежка откъм успеваемост и поведение била ситуацията в I отделение на Газибаирското взаимно училище. Тук от записаните 50 ученици на годишния изпит се явили само 12 души, от които по „Четене“ двама получили оценка 3, девет – 1 и един – 0. Общият успех на отделението по този предмет бил едва 1,25. Въпреки слабите резултати обаче, вероятно като своеобразен стимул за следващата учебна година, четирима от учениците получили награди. Прочее „първенецът“ и в това отделение (Ангел Маринов с общ успех 2,00) имал „лошо“ поведение, а един от неговите подгласници (Никола Николов с общ годишен успех 1,00) бил оценен с „непокорно“.

Видимо по-различни били резултатите от обучението в „градското“ взаимно училище:

Таблица 5. Среден успех на учениците от IV отделение на „градското“ взаимно училище през уч. 1870 / 1871 г.²³

	(5,00) брой ученици	(4,00) брой ученици	(3,00) брой ученици	(2,00) брой ученици	(1,00) брой ученици	(0,00) брой ученици	Среден успех
Прочит	11	3	6	3	2	6	3,00
Аритметика	9	4	4	5	2	7	2,87
Диктуване	5	1	7	7	–	11	2,06
Краснопис	6	4	7	2	1	11	2,32

Сред завършилите IV отделение се откроявали Манойло Ванков и Петко Цветков, които имали „примерно“ поведение и годишен успех по всички предмети 5,00. Други двама ученици с „прилично“ поведение (Иван Игнатов и Иван Илиев) постигнали съответно среден успех 4,75 и 4,50. Двамата отличници имали и най-малко пропуснати уроци – Манойло допуснал само 2 ½ отсъствия, а Петко – 6.

²² Пак там, II А 7678, Училищен тефтер за 1870 / 1871 г., л. 8–11.

²³ Пак там, л. 13–14.

Както би могло да се очаква възпитаничките на девическите отделения са били, в сравнение с момчетата, по-дисциплинирани, по-изпълнителни и по-рядко са нарушавали школския ред. И въпреки че в училищната документация откриваме 11 типови оценки за поведението на момчетата (отлично, примерно, прилично, добричко, умеренно, средно, невинно, притворно, немирно, неумерено, непослушно), то в преобладаващата си част оценките са се движели в много потесен диапазон. През учебната 1870 / 1871 г. например и деветте ученички от III отделение са имали „прилично“ поведение. Във II отделение едно от момчетата е било с „примерно“ поведение, четири – с „прилично“ и четири – с „умеренно“. Малко повече „проблеми“ е имало в I отделение, където четири ученички са оценени като „немирни“, две – като „притворни“, а други 13 получават за поведението си „средна“ оценка. Разликите в състоянието на дисциплината в трите отделения обаче са лесно обясними, ако се отчете, че във второ и трето отделение продължават обучението си само по-мотивираните и по-ученолюбивите видински момичета. Това е видно прочее и от успеха по отделните дисциплини, както и от броя на натрупаните отсъствия. Средният успех по четене („прочит“) за I отделение например е 2,03, за II отделение – 4,00, а за III отделение – 4,67. Същевременно, три момичета от I отделение имат повече пропуснати уроци (общо 246) отколкото всичките отсъствия на деветте ученички в III отделение взети заедно – общо 243 пропуснати урока за цялата учебна година.

Анализът на наличните данни за трите учебни години (1870 / 1871, 1871 / 1872, 1872 / 1873) показва, че възпитаничките на видинското девическо училище постигат най-висока успеваемост по история, география и четене („прочит“), а най-слаб успех имат по краснописание и аритметика. Внимание заслужава и липсата на оценки по рукоделие, което се изучава във всички отделения, а съответно и в първи, и във втори клас, след тяхното поэтапно въвеждане през учебните 1871 / 1872 и 1872 / 1873 г. Прави впечатление и наличието на едно ядро от пет – шест девойки, които демонстрират през годините постоянство в учението и се открояват сред съученичките си с високия си успех по всички предмети – Фица Севастакева, Марица Ванкова, Мария Зайкова, Мария Живкова, Мария х. Николова, Спаса Митрова. Има разбира се примери и за обратната тенденция. Така през уч. 1870 / 1871 г. Ставрица Петкова е била измежду най-старателните в III отделение със среден успех 4,80, като по четири от изучаваните предмети е постигнала петици и само по краснописание има четворка. През следващата година обаче, попадайки в I клас, тя започва да трупа отсъствия (92 пропуснати урока – най-много в класа), поведението ѝ от „прилично“ е променено на „умеренно“ и дори не участва в годишните изпити, заради което по всички дисциплини в графата оценка на годишния отчет за нея е отбелязано – „0“²⁴. Обясненията за подобна рязка промяна могат да бъдат търсени в различни посоки – от проблеми в семейството, през първи любовни трепети, до възможно тежко заболяване или материални затруднения на родителите, но за истинските причини можем само да

24 Пак там, II А 7673, л. 3–4; II А 7674, л. 16.

гадаем, тъй като, за съжаление и през XIX в., и през XXI в. училищните тефтери остават безмълвни при разбулването на подобни ученически казуси.

Таблица 6. Среден успех на учениците от II и III отделение през учебната 1870 / 1871 г.²⁵

	Прочит	Краснописание	Аритметика	Народна история	Закон божи	Общ среден успех
II отд.	4,00	3,00	3,78	–	–	3,59
III отд.	4,67	3,78	4,44	5,00	5,00	4,58

Интересен шрих към анализа на поведението на отличните / примерните ученици откриваме в записите на Видинското училищно настоятелство. На 7 септември 1872 г. трима ученици, завършили вече III клас, се обърнали към Училищното настоятелство с молба да се разреши откриването на IV клас, тъй като не желали да учат още една година заедно с по-малки и по-неподготвени деца. „Жално ни е – отбелязват те, като гледаме да сте турнале при нас такива малки и неспособни за третий клас ученици, които само и само ще ни побъркат в уроците да остаяме назад“. Извинявайки се, че те си позволяват да определят „кои от учениците са способни и кои не“, те настоявали да им се даде възможност да сформират група от пет – шест души, които да продължат обучението си поне още една година²⁶. На 9 февруари 1873 г. други трима ученици (Петър Стойкович, Ангел Ангелович и Димитър Вълчов) подали оплакване пък, че учителят им по математика изоставал с материала и отлагал преподаването на „много задачи и въпроси“. Като основна причина за това учителско прегрешение те сочели „немарливостта“ на техните съученици, които не желали да си „учат уроците“, „маем се с тях на един урок доста време“ и с това „ние не можем да продължаваме нататък в този предмет“²⁷. За съжаление, липсват сведения как Настоятелството е решило повдигнатия от отличниците въпрос, не е ясно и дали учителят по математика е бил порицан за пропуските си, както и дали „оплакващите се“ не са предизвикали гнева на набедените си в мързел съученици. Регистрираните ученически оплаквания доказват обаче поне две важни наблюдения за видинските училища: наличие на стремеж у по-добрите ученици да усвояват повече и повече знания; наличие на възможности за активен диалог между ученици, учители и настоятели.

Показателен в същата посока е и стремежът на видинските първенци да подпомогнат желаещите да продължат учението си младежи. Така на 8 септември 1872 г. те единодушно решили да подкрепят Димитър Митров, който се отличавал сред питомците на класното школо с успеха си и който желал да учи в Медицинското училище в Цариград. Общинарите подписали специално „свидетелство“, което трябвало да послужи на Димитър Митров за продължаване на обучението „във всяко едно училище“ и дори ходатайствали за него пред Антим, който се готвел да отпътува за столицата, за да заеме екзархийския пост²⁸. Малко по-късно подобна препоръка била изготвена и за Коста Дамянов, който пък искал да се запише в Белградската гимназия²⁹.

²⁵ Пак там, II А 7673, л. 3–6.

²⁶ Попгеоргиев, Й. Материали по учебното дело в града Видин през 1870 – 1872 г..., с. 171.

²⁷ Попгеоргиев, Й. Материали по учебното дело във Видин през 1873 – 1876 г..., 836–837.

²⁸ Тефтер на делата..., с. 50.

²⁹ Пак там.

Сведенията, извлечени от училищните тефтери, разкриват и други форми на загриженост от страна на общинската управа за бъдещата реализация на по-добрите от възпитаниците на видинските училища. През лятото на 1872 г. например за писар на общината бил привлечен Петър Стайков, който завършил през учебната 1870 / 1871 г. с общ успех 4,10 (втори в класа)³⁰. Годишната му заплата била 500 гр., с условие, че, „когато няма нужда за да става заседание, да си следва в училището уроците“³¹.

Общественото признание за постиженията на най-добрите възпитаници на видинските училища намира израз в награждаването им по време на годишните изпити. В отделни случаи обаче решенията за връчване на годишните награди са били мотивирани не само от показания висок успех. Така в края на учебната 1870 / 1871 г. измежду четиримата наградени ученици от I отделение на Газибаирското взаимно училище трима (Никола Николов, Кочо Стоянов и Младен Йонов) имали по-нисък успех от други трима свои съученици. Никола Николов имал дори „непокорно“ поведение и въпреки това попаднал в групата на наградените³².

Подобна ситуация се открива и във II отделение на „градското“ взаимно училище. Тук награди получили Данаил Данаилов (среден успех 3,33; с 35 отсъствия и „примерно“ поведение) и Ставро Киров (среден успех 2,00; с 27½ отсъствия и с „мирно“ поведение). Учениците с най-висок успех обаче – Христо Живков (успех 4,50 и само четири отсъствия), Георги Йончов (успех 3,66 и седем отсъствия) и Петър Христов (успех 3,66) – не били отличени³³. Обясненията за различния аршин, с който Настоятелството раздавало годишните награди, могат да се търсят в различни посоки, но прави впечатление, че всички наградени имали „примерно“ или „прилично“ поведение, докато „пренебрегнатите отличници“ били сред учениците с „добро“ или „средно“ поведение. Дали и преди Освобождението, както за жалост и в днешните български училища и даскали, и школка управа предпочитали да толерират посредствеността и послушанието за сметка на своенравността, свободолюбието и инакомислието?

Големият брой ученици с недобро поведение подсказва, че дисциплината е представлявала сериозен проблем за видинските училища. Неслучайно на заседанието си от 10 септември 1870 г. Училищното настоятелство решило да се възложи на учителите „да наредят Наказателен закон на учениците“, който да има задължителен характер за всички общински училища в града³⁴. Доколко ефективни са били усилията за подобряване на реда обаче е трудно да се прецени, защото, както е видно от школските тефтери, процентът на учениците с укорително поведение не намалявал с годините. Що се отнася пък до възможните мерки, прилагани спрямо по-непослушните деца, то диапазонът на използваните „възпитателни“ методи не бил много широк – от разговори с родителите и назидателни беседи с провини-

30 НБКМ – БИА, II А 7673, л. 27а.

31 Тефтер на делата..., с. 48.

32 НБКМ – БИА, II А 7673, л. 9а–11.

33 Пак там, л. 15–16.

34 Пак там, II А 7670, с. 4.

лите се, до прибягване до физически наказания, с уговорката обаче, че учителите не можели да „бият децата по главите с тояга или шамар“³⁵.

Не били изключение и случаите на пренасяне сред учениците на наслагвани с годините битови махленски конфликти между родителите. Така, малко преди годишните изпити в края на учебната 1870 / 1871 г., съпругата на видинския първенец А. Х. Ангелов влязла в девическото училище и се нахвърлила върху дъщерята на някой си Митко. По този повод Настоятелството се принудило да вземе специално решение, с което забранявало за напред „слободно нито на една жена или мъж да гълчи децата освен да се отнесе до училищната комисия“³⁶.

Видинските школки тефтери разкриват и други сериозни проблеми, по които ситуацията във възрожденските училища не се отличава съществено от тази, пред която са изправени и днешните български педагози – текуществото и големия брой отсъствия от часовете. В опитите да се справят с многото отсъстващи ученици, членовете на Училищното настоятелство прибегнали и до нестандартното решение да се викат бащите „и да ся питат защо не дохождат децата им редовно в училището“³⁷.

Видинските даскали

В досегашните публикации, посветени на просветното дело във Видин през периода 1870 – 1873 г., съществуват различия относно броя и имената на учителите в местните училища. Опазилата се учебна документация разкрива имената на поне 16 учители, които през интересуващите ни три учебни години със сигурност са работили в местните светски училища. За някои от тях съвременната историопис разполага с подробни биографични сведения, но за други информацията е крайно оскъдна и фрагментарна. За осем от даскалите се знае, че са родени в градове (Видин, Стара Загора, Габрово, Севлиево, Копривщица), 14 са били на възраст до 35 години, 11 са имали класно образование, двама (Сава Илиев и Игнат Иванов) са учили съответно в Одеската и в Киевската семинария, след което продължили да следват – първият в Московската духовна академия, а вторият в Киевския университет. За седем души има сигурни сведения, че са притежавали учителски опит. Игнат Иванов бил дори автор на учебник по география³⁸.

Таблица 7. Видински учители през учебните 1870 / 1871, 1871 / 1872, 1872 / 1873 г.

	Класно училище	Взаимно училище	Газибаирско училище	Девическо училище	Общо
1870 / 1871	Сава Илиев Антон Кесяков Костаки Търновски	Дим. Златаров Ставри Генов Георги Драгошинов	Георги Младенов	Анка Панчовалия Мария Дочева	9 души

35 **Попгеоргиев**, Й. Материали по учебното дело в града Видин през 1870 – 1872 г..., с. 173.

36 НБКМ – БИА, II А 7670, л. 28.

37 **Попгеоргиев**, Й. Материали по учебното дело в града Видин през 1870 – 1872 г..., с. 173.

38 География по американската метода. В[и]ена, 1867.

1871 / 1872	Сава Илиев К. Търновски Антон Кесяков Игнат Иванов	Дим. Златаров Цано Ванков Ставри Генев	Ангел Атанасов	М. Дочева	9 души
1872 / 1873	Сава Илиев Нешо Брайков Христофор Захариев	Дим. Златаров Цано Ванков	А. Атанасов Александър х. Боев	Иринка Стоенчева	8 души

Груповият портрет на видинските учители от началото на 70-те години на XIX в. не би бил пълен, ако не бъде отбелязано и тяхното видимо присъствие в обществения и културния живот на Видин. Пряко ангажирани с дейността на читалище „Цвят“ били почти всички учители. За трима от тях (Сава Илиев, Мария Дочева и Игнат Иванов) има сведения, че са се изявявали като дописници на популярни възрожденски издания („Право“, „Читалище“, „Летоструй“, „Турция“), а Сава Илиев, Димитър Златаров, Ангел Атанасов и Антон Кесяков били редовни абонати на сп. „Читалище“, както и спомоществатели на различни български книги, като „Сборник от разни български народни приказки и песни“ на Никола Астарджиев и Г. х. Н. Лачоглу (1870), изданията на Тодор х. Станчев „Назначение на жените“ (1871), „Полемика от славянски език“ (1871) и драмата „Юстина“ (1871), „Куткудачка или разни морални стихове и приказки“ на Кръстю Пишурка (1871), превода на Димитър Енчев „Свята гора. Пътни впечатления на Н. А. Благовещенский“ (1871), баладата „Две тополи или неочаквана среща“ на Цани Гинчев (1872), „Геометрията“ на Нестор Марков (1871) и др.

Изборът на учители се осъществявал от ръководството на общината, като евентуалните кандидати се привличали чрез обяви във вилаетския вестник „Дунав“ или по препоръка от доверени и авторитетни, обществено ангажирани личности от близки и по-далечни селища, като Тодор Икономов, Христо Данов, Димитър Шишманов, х. Господин Славов и др. Понякога желаещите да даскалуват сами предлагали услугите си, какъвто бил случаят с Кипро Апостолов – възпитаник на видинското класно училище, който в писмен вид заявил желанието си да преподава естествена история, аритметика, геометрия, алгебра, физика, география, свещенна и обща история, и български език³⁹. Договорите с учителите се подписвали за една година, обикновено в периода май – август, но в отделни случаи, като например със Сава Илиев, срокът можел да бъде и до три години. При определени условия (тримесечно предизвестие, финансова компенсация и др.) двете страни си запазвали правото да прекратяват договора и предварително. За някои от напускащите по собствено желание, като Димитър Костов Златаров, общинарите изготвяли свидетелства „как е учителствал и как се е отнасял с гражданите“. За учителите, от които Училищното настоятелство не било доволно, се подготвяли само уведомителни писма. Ангел Атанасов бил дори официално предупреден, „че не е никак приет за напред да учителствува в града“⁴⁰.

39 Понгеоргиев, Й. Материали по учебното дело във Видин през 1873 – 1876 г. ..., с. 842.

40 Пак там, с. 843.

Заплащането на труда на видинските учители не се отличавало от наложилата се през 60-те и 70-те години на XIX практика в повечето български градове. Повисоки били заплатите на преподаващите в класните училища, а значително по-ниски били сумите, предлагани на даскалите от взаимните и девическите училища. Така „класическите“ учители получавали между 8 хил. и 9600 гр. годишно, докато тези от „началните“ училища, в зависимост от опита и стажа – между 2700 и 5 хил. гр. Помощник-учителят Ангел Атанасов взимал само 1300 гр., а учителката Мария Дочева започнала с хиляда гроша, но още на втората година, след като била привлечена да преподава в девическото училище, заплатата ѝ била повишена на 4800 гр. Най-високи били възнагражденията на Сава Илиев (9600 гр.), на Антон Кесяков (9400 гр.) и на Костаки Търновски (9500 гр.). Някои учители получавали и допълнителни бонуси. Така през септември 1871 г. на новоназначения Игнат Иванов били поети пътните разноски (за „дохождане и отивание“) от Русе до Видин. На Мария Дочева били осигурени „дърва и къща“. Христофор Захариев си издействал пари за панталони. В края на учебната 1872 / 1873 г. тримата „класически“ учители и Цано Ванков от „приготовителния клас“ получили като награда също панталони, а за началните учители били закупени фесове. От кореспонденцията със старозагорския първенец х. Господин Славов пък, който помагал на видинчани да си намерят през лятото на 1873 г. две нови учителки за девическото училище, е видно, че общината приела да им изплати пътните разходи и да им предостави „къща за стоене, дърва и кюмюр [за] зимно време. При това, те като са сами момичета, не могат да стоят без да имат при тях някоя стара почтенна жена за да им слугува и да са навърта вечер при тях. Затова трябва да ги снабдите и с една такава жена [...]“⁴¹.

Едно сравнение с годишните заплати на учителите във видинското рюшдие (до 7 хил. гр.) и в местните мектеби (до 3 хил. гр.) показва, че трудът на по-опитните български даскали бил по-добре възнаграждаван. Подобно заключение обаче би било некоректно, ако не се отчете, че зад мюсюлманските училища стояла цялата държава, с всичките си институции и ресурси, докато просветното дело на подвластното население било функция на способността за самоорганизация и на желанието на по-заможните и по-влиятелните негови представители да подкрепят материално духовното пробуждане на своя народ. Това на практика означавало, че докато финансовото и организационно обезпечаване на рюшдиетата и мектебите било грижа на Портата и на нейната администрация, то българското учителско съсловие зависело в значителна степен от волята на общинските и училищните настоятелства. В този именно смисъл, ролята на общинското самоуправление за развоя на движението за новобългарска просвета през епохата на националното ни възраждане е безспорна, но, ако се опитаме да осмислим тази оценка през погледа на тогавашните педагози, покрай онова, което ги правело общоделци, бихме могли да открием и други нюанси в отношенията между учителите и съот-

---

⁴¹ Пак там, с. 844. Договорите с двете нови учителки – Еленка Генчева и Марийка Михалакева – били подписани на 10 август 1873 г.

ветните настоятелства, разкриващи наличието на напрежение и конфликти, на предубеденост, неразбиране и дори опити за силово налагане на отделни решения.

Според наложените от Училищната комисия и от общинското ръководство правила, учителите трябвало стриктно да спазват приетата за съответните отделения и класове учебна програма, както и учебното време, което се утвърждавало всеки месец в зависимост от сезона. Забранявало се даването на частни уроци, а евентуалното налагане на наказания над провинили се ученици трябвало „да се прави в присъствие и на другите учители“. Преподаващите в класните училища имали задължение да посещават по установен седмичен график взаимните училища, а ежедневно един от тях трябвало да пристига в училището един час преди започване на сутрешните и на следобедните уроци, както и да остава един час след края на часовете. За да се поддържа реда в училищата, Настоятелството забранило изрично на учителите „да приказват у времето на предание в класа“ с външни лица⁴². За всеки пропуснат урок се губели по 20 гр. от заплатата. Само в случай на болест, при това след писмено известие до Училищната комисия, глобата не се прилагала⁴³. В подписания на 1 август 1870 г. контракт с Костаки Ив. Търновски – поканен за учител в класното училище, – изрично било отбелязано, че той нямал право да се меси и „във владиковите и общински работи“. „Ако някоги общината би имала нужда за съветите и писането му, тогава ще му ся допуща дозволение писмено с печата на училищната комисия“⁴⁴.

Показателна за спорадично възникващото напрежение в отношенията между учители и настоятели е спонтанната реакция на видинските даскали на едно „известие“ на Училищната комисия от 5 февруари 1870 г., според което „от днес занаят се заповедува на учителите“ всяка сряда вечерта да участват в заседанията на комисията. Обидени от тона, учителите не останали длъжни и на следващия ден написали „противо-известие“, в което открито заявили, че „Комисията не е още на тази висота за да е в състояние да заповяда на учителите; тя може само да ги умолява“⁴⁵. Все в същата посока внимание заслужава и един по-заплетен и „скандален“ инцидент от лятото на 1871 г., в който били замесени учителката Мария Дочева и двамата класни учители Сава Илиев и Костаки Търновски. Всичко започнало с писмо на Мария Дочева до Училищното настоятелство от 22 юли 1871 г. Годишните изпити вече били преминали, но младата учителка се оплакала, че, неочаквано за нея самата, на обществено изпитание бил поставен нейният морален облик. „От някое време насам – отбелязва тя, – са е разпръснал из града някакъв слух, който засенчва честта, както моята частно, тъй и Вашата изобщо. Това е дето се научавам, че някои непознати лица влизали мълчешком през прозореца в училището“. Според Мария Дочева, „да са влиза през прозорец в училище и то девическо, това никога и никъде не е бивало, нито пък ще бъде някога“, затова тя желала „удовлетворение“ от членовете на Настоятелството, които не направили нужното, „за да завардите моята и училищна чест, което е най-скъпото нещо,

42 НБКМ – БИА, II А 7670, л. 28.

43 Попгеоргиев, Й. Материали по учебното дело в града Видин през 1870 – 1872 г..., с. 163.

44 Пак там, с. 161.

45 Пак там, с. 159.

както за Вас, тъй за мене⁴⁶. Предизвикани на чест, настоятелите веднага се заели да разплетат докрай „случката“. Два дена те привиквали църковния клисар, училищните съседи и замесените в „инцидента“ лица и по техните разкази и „признания“ установили, че действително през „една нощ“ учителят Костаки Търновски влязъл „през пенджеро на женското училище“, защото искал да разговаря с другия класен учител – Сава Илиев, за когото разбрал, че бил в стаята на Мария Дочева, и затова решил да го потърси там. Дали обяснението на даскал Костаки прозвучало достатъчно убедително или обръгналите на какви ли не житейски ситуации настоятели преценили, че идело реч за проява на съперничество и ревност, трудно е да се прецени от дистанцията на времето, но едно поне е сигурно – през юли 1872 г. договорите на Костаки Търновски и Мария Дочева не били подновени, като и двамата били писмено известени „занапред да си търсят място“.

За друг възможен конфликт между учители и настоятели подсказва инцидентът от началото на 1872 г. свързан с името на х. Йончо – един от активните членове на Училищното настоятелство. На 15 февруари, по време на първия час след обедната почивка, синовете на х. Йончо и на х. Цено се скарали. Даскалите Костаки Търновски и Антон Кесяков решили да повикат двамата родители и да ги убедят „да посъветуват чедата си“ как трябва да се държат в училище. Хаджи Цено обаче, побързал да нападне учителите „с най-развратни думи и най-неприлични псувни“. Засегнат от несправедливите нападки и загрижен, че с действията си х. Цено „направи от една страна разврат в училището, а от друга не малко повреди [на] преданието на уроците“, даскал Антон поискал от Настоятелството да вземе мерки за недопускане на подобни удари по „достолепието на училището“ и по „нравствеността у учениците“⁴⁷.

Още един „битов сблъсък“ от началото на 1873 г. предизвикал сериозни дебати между учители и Училищно настоятелство. На 20 януари 1873 г. Нешо Брайков и Христофор Захариев изготвили писмено оплакване от Александър х. Илиев (член на Настоятелството), който в присъствието на други лица „грубо“ ги нападнал и то не за първи път, че „пушили в малката читалищна стая и ся одързости до там да ни покаже, че двора е широк! По повод на това – отбелязват двамата учители, – и ние дръзаем да Ви кажем, че не сме роби и не припознаваме господар на съвестта, затова и искаме удовлетворение, без което ние сме извън училището“. Настоявайки да се изясни къде могат учителите да си почиват между часовете, Н. Брайков и Хр. Захариев заплашили, че „ако ли пък Настоятелството ни познава за неспособни и иска по такъв начин да ни прогони, нека знае, че ние не сме сакати и не искаме милостиня“⁴⁸.

Острият тон на изложението явно не можел да се подмине и само три дни по-късно (на 23 януари) Училищното настоятелство се произнесло в полза на учителите, „че имат право занапред да пушат тютюн в същата одая“. В същото време, видинските първенци не пропуснали да отправят в решението си и упрек, че

46 Пак там, с. 166.

47 Пак там, с. 169.

48 **Попгеоргиев, Й.** Материали по учебното дело във Видин през 1873 – 1876 г..., с. 835.

докато пишели оплакването си, учителите „оставили класовете си празни“⁴⁹. Дискусиите около правото за почивка на учителите продължили обаче и през следващите месеци. В пространно изложение от 20 ноември 1873 г., разкриващо различни натрупали се проблеми в управлението на видинските училища, „виновникът“ за възникналия дебат Александър х. Илиев влязъл в ролята на защитник на даскалите и писмено обосновал пред Настоятелството нуждата от осигуряване на специална учителска стая, за да могат те, „кога дойдат по-рано от определен час за предаване или в разстояние на часа, когато преминуват от един клас в други да стоят на топло, да изпуснат и по една цигара докле децата попреговорят уроците“⁵⁰.

В друга ситуация пък, малко преди годишните изпити през 1873 г., Училищното настоятелство поискало „дозволение“ от общината „да дадат на учителката и на учителите награда, според както е било досега обичай“. „След дълги размишления“ обаче, общинарите решили „щото на учителката да се даде, а на учителите да се даде само на оногова, комуто“ учениците се представят добре⁵¹. В ролята си на работодател на учителите в града, видинската община често им възлагала и ангажименти, които излизали извън техните преки задължения. Така, по повод решението си да се ограничат демонстрациите на пищни тоалети и накити от страна на видинските жени по време на сватбите и други обществени изяви, общинарите поискали от Училищното настоятелство „да задължи някой от учителите да съчини едно словце да ся каже в черквата“ срещу женските „салтанати“⁵². Една година по-късно друг учител бил задължен да подготви „словце“ за неделната служба, като предварително му били зададени и два акцента: 1) да се убедят видинчани да заплатят извънредно по седем гроша владичина, тъй като дълго време никой не плащал владичината; и 2) да не се поддават на пропагандата на изпратения от Патриаршията гръцки владика и „никой да не се събира с него, защото който би отишъл да го придружи, не ще бъде припознат за Българин“. Че ширещата се днес практика, властимащите да си „поръчват“ друг да им пише словата или да им води кореспонденцията, има своите корени още от предосвобожденското ни минало, е видно и от още един пример – на редовното си заседание от 3 юни 1873 г., по повод на получено от канцеларията на Антим I послание, вместо да съставят сами своя отговор до българския екзарх, видинските първенци отново поискали от Училищното настоятелство „да заповяда на един от учителите“ да го съчини⁵³.

Общинските и училищни кондики предлагат широк спектър от подобни казуси. В Хасково, щенията на местните големци да определят училищните правила принудили учителският съвет да приеме нетрадиционно решение – „да се каже в черква да не дерзноват родителите да се мешат в училищното управление“⁵⁴.

49 Пак там, с. 836.

50 Пак там, с. 851.

51 Тефтер на делата..., с. 81.

52 Попгеоргиев, Й. Материали по учебното дело в града Видин през 1870 – 1872 г..., с. 171.

53 Тефтер на делата..., с. 70.

54 Димов, Н. Протоколната книга на централното българско училище в Хасково 1872 – 1873 г. – ценен исторически извор. – Изв. на Музеите в Югоизточна България, 2009, т. 24, с. 199.

Сходни примери могат да се приведат и за други селища и всички те подказват, че битувашата из страниците на научната и популярната книжнина теза за обществения авторитет на възрожденските даскали е силно преувеличена. Вмешателството в работата на учителите от страна на училищните и общинските настоятелства, както и на недоволни родители, които си позволявали дори публично да оспорват методите на преподаване и възпитание, са факт, който не трябва да се игнорира и който често се отразявал върху съдбата на самите даскали.

В определена степен кариерното развитие на видинските учители през 70-те години на XIX в. потвърждава тази констатация, но и абсолютизирането на конфликтите, трудностите, грешките и пропуските също не би било полезно за родната историопис. Школските тефтери на видинските училища от 70-те години на XIX в. показват по убедителен според мен начин, че пътят за преодоляването на наслагваните през следосвобожденските десетилетия митологеми за просветното движение могат и трябва да се преодоляват не с повтарянето на популярните днес мантри за „пренаписване“ или за „нов прочит“ на възрожденското ни минало, а чрез критично анализиране и осмисляне на автентичните документални свидетелства, при това не самоцелно, а системно и последователно, селище след селище и регион след регион.

What the Vidin's Schools Notepads from the 70s of the 19th Century tell about

Plamen Mitev

The theme of education in Vidin before the Liberation was given a proper place in all the recent studies in local history for the northwestern Bulgarian lands. However, several school notepads, kept in the Bulgarian Historical Archive at the National Library „St. St. Cyril and Methodius“, allow specifying some more important directions in the development of the local urban schools in the late 60s and early 70s of the 19th century. From the abundant and much curious knowledge contained in the mentioned notepads, the information was retrieved only for 1870 – 1873, attempting to reconstruct the actual state of the Vidin schools in one particular school year. Thus, the actual number of pupils by classes, the specific disciplines they studied, and the textbooks they were preparing for, were specified. Special attention is paid to the success in study and the discipline, of the stimulation and penalties used in school practice. The activities of the school board, as well as the problems faced by the Vidin teachers, have been examined as well.